

ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՄԻ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԻ ՀԵՏՔԵՐՈՎ

Հայաստանի առաջին հանրապետության քաղաքական կյանքի կարևոր իրադարձություններից մեկի՝ Մայիսյան ապստամբության թեման հայ պատմագիտության մեջ ամենաշատ արծարծվածներից է¹։

1918-1920թթ. պատմությունն ուսումնասիրողներից թերևս ոչ մեկը չի շրջանցել այդ թեման, քանի որ դրան առանցքային դեր է հատկացվել Հայաստանի Հանրապետության անկման և խորհրդայնացման գործում։ Ընդ որում, խորհրդահայ պատմաբանների և դաշնակցական գործիչների կողմից այն ներկայացվել է տրամագծորեն հակառակ մոտեցումներով՝ մի կողմից՝ որպես Հայաստանի խորհրդայնացման գլխավոր փորձ, հերոսական ապստամբություն, մյուս կողմից՝ դավաճանություն հայ ազգի և պետության շահերին։ Երկու դեպքում էլ հարցին մոտեցել են գաղափարաքաղաքական առումով՝ Մայիսյան իրադարձությունների հետ կապված շատ հարցեր հարմարեցնելով նախօրոք նախանշված դերերին²։

Չնայած հետխորհրդային տարիներին այս ուղղությամբ կատարված աշխատանքներին՝ թեմային վերաբերող բազմաթիվ հարցեր դեռ կարոտ են լուսաբանման։

Խոսքը վերաբերում է թե՛ բնակչության և գործի մասնակցությանը, թե՛ տեղական իշխանության մարմինների և թե՛ Դաշնակցության տեղական կոմիտեի ու Ալեքսանդրապոլի բոլշևիկների գործունեությանը։

Թեմայի գիտական ուսումնասիրության համար առանձնապես կարևոր են ինչպես արխիվային նոր փաստաթղթերի, այնպես էլ դեպքերի վերաբերյալ ժամանակակիցների հիշողությունների հրապարակումները։

Այս տեսակետից առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում Հիպերիկ Զոլախյանի³ կնշը հուշերը ամուսնու մահվան հանգամանքների մասին, որ հրատարակվել են 1920թ. հունիսին «Հառաջ» թերթում⁴։ Մեր կողմից հրապարակվող այս փաստաթուղթը կարող է լույս սփռել մի շարք հարցերի, մասնավորապես, Ալեքսանդրապոլի գավառի տեղական իշխանության մարմինների գործունեության վրա։ Հայտնի է, որ Ալեքսանդրապոլի տեղական իշխանության մարմինները քաղաքն առանց կռիվի հանձնել են ապստամբներին, վերջիններս իրենց հերթին

¹ Տե՛ս Բադյան Ս., 1920թ. Մայիսյան ապստամբությունը խորհրդահայ պատմագիտության մեջ, Հրաբեր հասարակական գիտությունների, № 1, Եր., 2003, էջ 61-71։

² Տե՛ս Ալեքսանյան Կ., Մայիսյան ապստամբության պատմությունից, ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ» հ. 3, Եր., 2000, էջ 121-129։

³ Հիպերիկ Զոլախյանը 1916թ. ավարտել է Պետրոգրադի գյուղատնտեսական ճեմարանը, 1918թ. թուրքերի հեռանալուց հետո աշխատել է Ալեքսանդրապոլում, 1920թ. մարտի 10-ին ընտրվել է գավառային ինքնավարության վարչության նախագահ։ 1920թ. մայիսյան ապստամբության օրերին ՀՀ Դաշնակցության տեղական կոմիտեի նախագահն էր։

⁴ Հառաջ, 1920, Եր., երեքշաբթի, 22 հունիսի։

նույնպես առանց կովի այն հանձնել են կառավարական ուժերին: Մասնավորապես, զինվորական իշխանությունները մայիսի 1-ին կտրուկ քաղեր չեն ձեռնարկել զորքի մասնակցությունը կանխելու ուղղությամբ: Ավելին՝ Ալեքսանդրապոլի կայազորի պետ Խաչատուրովը նույնիսկ բոլշևիկյան էլույթ է ունեցել՝ նպատակ ունենալով հանգստացնել զորքին:⁴

Իր հերթին, Դաշնակցության տեղական կոմիտեն ևս բախումների չի գնացել ինչպես մայիսի 1-ին, այնպես էլ հետագա օրերին: Ավելին, Դաշնակցության տեղական կոմիտեի նախագահ Հիպերիկ Չոլախյանի հրաձեռնագով տեղական իշխանության մարմինները և դաշնակցական կառույցի պատասխանատուներն անցել են ընդհատակ: Իսկ ավելի ուշ Չոլախյանը լուծարված է համարել նաև Դաշնակցության տեղական կոմիտեն՝ չստանձնելով առանձին դաշնակցականների ծայրահեղական գործադուրությունների պատասխանատվությունը:

Հրապարակվող փաստաթղթից ակնհայտ երևում է, որ Ալեքսանդրապոլի գավառի թե՛ տեղական իշխանության (զինվորական և քաղաքացիական) և թե՛ կուսակցական մարմինները, մայիսյան իրադարձությունները համարելով խռովություն, իսկ դրանց ճնշումը՝ ժամանակի հարց, խուսափել են ավելորդ բախումներից և զոհերից:

Ակնհայտորեն բախումներից խուսափել են նաև հակակառավարական շարժման ղեկավարները: Հայ բոլշևիկները, ոգևորվելով Ադրբեջանի խորհրդայնացումից և մայիսմեկյան ցույցերի հաջողություններից, փորձել են խաղաղ ճանապարհով պետական հեղաշրջմամբ հասնել Հայաստանի խորհրդայնացմանը:

Տեղական զինվորական և քաղաքացիական իշխանության, նաև կառավարության ու դաշնակցական կուսակցության ներկայացուցիչները ազատ էլումուտ են ունեցել զրախագնացք և բանակցություններ վարել: Նրանց հիմնական մտահոգությունը եղել է ծայրահեղական գործադուրություններից բոլշևիկներին գերծ պահելը և հասարակությունն ու զորքը չպատակտելը:

Բոլշևիկները մայիսի 10-ին Ալեքսանդրապոլում հռչակում են խորհրդային իշխանություն՝ նախապես ստանալով տեղական իշխանությունների համաձայնությունը՝ քաղաքն առանց կովի հանձնելու վերաբերյալ: Իրենց հերթին ապստամբները խուսառնում են չգնդակահարել այն դաշնակցականներին, որոնք, նախօրոք կազմած ցուցակի համաձայն, ձերբակալվել էին: Բանակցությունների արդյունքում վերջիններս հաջորդ օրն արդեն ազատ են արձակվում: Եվ ընդհանրապես, տեղական իշխանությունները մինչև վերջ բանակցությունների մեջ էին ապստամբների հետ՝ ձգտելով նրանց հետ պահել ծայրահեղ գործադուրություններից: ⁵ Դ.Խաչատուրովը, վճռականորեն դեմ լինելով եղբայրասպան պատերազմին և ռազմական գործադուրություններին, մայիսի 13-ին գալով զրախագնացք՝ վճռակա-

⁴ Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետ՝ ՀԱԱ), ֆ. 1021, ց. 3, գ. 41, թ. 1-16:

⁵ Խաչատուրովը զրախագնացքից դուրս է եկել ժամը մեկին, երբ համաձայնության է եկել բոլշևիկներին հետ ռազմական գործադուրությունների չդիմելու հարցում:

ևորեն պնդել է պատվիրակություն կազմելու և կառավարության հետ բանակցություններ վարելու անհրաժեշտության մասին:⁵

Հարկ է նշել, որ երկու կողմերն էլ իրենց կուսակիցների կողմից ենթարկվել են խիստ քննադատության՝ մեղադրվելով անվճարականության, անգործության, վախկոտության և դավաճանության համար: Պատահական չէ, որ հենց նրանք, ովքեր փորձել են խաղաղ ճանապարհով հարցերը լուծել, դարձել են առաջին գռեցիկը: Նրանցից երկուսը՝ գինվորական իշխանության ներկայացուցիչ, Ալեքսանդրապոլի գինվորական կայազորի պետ Պ. Խաչատուրովը և գավառային ինքնավարության վարչության նախագահ Հ. Զովախյանը, զոհ են գնացել դաշնակցական մատուցողների գեղակներին: Ինչ վերաբերում է ապստամբներին, ապա նրանց, հատկապես Մուսայելյանի և Ղարիբջանյանի հասցեին մեղադրանքները դեռ հնչել են ՌՀԿ-ի մայիսի 13-ի նիստի ժամանակ:⁶

Կարծում ենք բոլշևիկների կողմից քաղաքն առանց կռիվի թողնելու գործում, նրանց իշխանության ներքին ճգնաժամի և պարենի բացակայությունից բացի, կարևոր դեր են կատարել նաև Ալեքսանդրապոլի տեղական իշխանության և Դաշնակցական տեղի ղեկավար մարմինների հավասարակշռված գործողությունները, որոնց շնորհիվ ստեղծվել էին նպաստավոր պայմաններ հասարակությունը չպատակտելու և երկրի կայունությունը չխախտելու համար: Մակայն, ցավոք, Հայաստանի Բյուրո կառավարությունը և արտակարգ լիազորություններով Ալեքսանդրապոլ ուղարկված Շիրակի նահանգապետ Կարո Սասունին չեն կարողանում օգտվել այդ նպաստավոր իրավիճակից: Թեև Բյուրո կառավարությունը իր մի շարք խիստ օրենքներով ու վճարային պատժիչ գործողություններով ճնշում է բոլշևիկյան խռովությունը, բայց իրավաքաղաքական տեսակետից երկրում կատարվող խախտումները թուլացնում են պետականության հիմքերը:

Հրապարակվող փաստաթուղթը շատ կարևոր աղբյուր է հատկապես Մայիսյան իրադարձություններից հետո ստեղծված վերահիշյալ իրավիճակի վերաբերյալ:

Աշխեն Չոլախան

Հիպերիկ Չոլախյանի վերջին օրերը և մահը

Արդեն ամիսն անցաւ, բայց մամուլի մէջ ոչ մի լուր չտպեց ամուսնու եղեռնական մահուան հանգամանքները պարզելու նպատակով: Համարեա օրական մի քանի անգամ ստիպւած եմ լինում ինձ այցելողների հետաքրքրութիւնը բաւարարելու համար, գէթ բռնուցիկ կերպով, վերյիշելու ինձ համար ծանր ու սև օրերի մանրամասնութիւնները: Միւս կողմից՝ Հիպերիկի մահուան առթիւ պտտող ու մէկը միսին հակասող ասե-կոսեւներն այսօր ստիպում են ինձ գրիչ առնել և լուսաբանել այդ եղեռնական մահուան իսկական պատկերը: Մայիսի 9-ին Ալեքպոլում պաշտօնապէս յայտնի եղավ, որ բերդի զօրաշարքերում և կայարանում բոլշևիկ տրամադրութիւններ կան:⁷

⁵ ՀԱՍ, ֆ. 1021, ց. 3, գ. 41, թ. 10:

⁶ ՀԱՍ, ֆ. 1457, ց. 1, գ. 164, թ. 1:

⁷ Ի նկատի ունի մայիսի 9-ի Հ. Օհանջանյանի պաշտոնական հաղորդումը Դաշնակցության կենտրոնական կոմիտեին Ալեքսանդրապոլի կայազորի և Մուսայելյանի զորահազմացի բոլշևիկների կողմն անցնելու և քաղաքացիական կռիվի անխուսափելիության մասին:

Մայիսի 10-ին, երկուշաբթի ամբողջ օրը, Հիպերիկը չափազանց մտախոգ ու ընկճած, զբաղած էր կուսակցական գործերով: Նա շարունակ կրկնում էր «մեծ յիմարություն է կատարելու և իզուր, միանգամայն անմեղ գոհեր պիտի լինեն»:

Այդ օրը քաղաքում մեծ միտինգ էր, որտեղ առաջարկեց ժողովրդին գնալ գրահապատը գրաւելու: «Հիպերիկը դէմ էր այդ առաջարկին, ընկճած սրտով տուն եկավ, բայց շուտով գնաց, միայն վերադարձաւ ուշ գիշերը:

Մայիսի 11-ին, երեքշաբթի օրը, քաղաքից կայարան պատուիրակներ գնացին՝ դրութիւնը պարզելու համար: Խոռվարարները պատուիրակութեանը ներկայացրել էին մի ցանկ, որով պահանջում էին 12 դաշնակցականների՝ իբրև պատանդների, սպառնալով, հակառակ դէպքում ժամը 4-ից գնդակոծել քաղաքը:՝ Այդ ցուցակում Հիպերիկի անունը չկար: Բայց պահանջւած մարդկանցից բոլորը, բացի Մարգարեանից,՝ պահել էին:

Ինձ կանչեցին և խնդրեցին անմիջապէս գտնել Հիպերիկին և դրութեան մասին յայտնել նրան: Հիպերիկին ես գտայ Դաշնակցութեան ակումբի բակում, ուր նա վերջին հետազոյն էր խմբագրում: Յայտնեցի ինչ ինձ յանձնարարած էր, որից յետոյ նա իսկոյն շտապեց քաղաքային վարչութիւն: Մինչ ես յետեւից հասայ, տեսայ՝ կառք մտած Հիպերիկը, Ա. Մարգարեանը, բժ. Ս. Լազարեանը և Գեղեճ Խոյեցեանը՝ գնում են կայարան Ս.Մուսայելեանի մօտ: Այնտեղ Հիպերիկը խոռվարարներին յայտնում է հետեւեալը. «Այն ցուցակը, որ դուք ինձ այսօր էք ուղարկել, ինձ երեկ էր յայտնի, և ես՝ իբրև Դաշնակցական կօմիտի նախագահ, հաւաքեցի ընկերներս և յայտնեցի նրանց, որ նրանց կեանքը վտանգւած է, ուստի նրանք պէտք է բազմեն, իսկ ես իբրև նախագահ կամովին եկել եմ ձեզ մօտ, վարվեցէք ինձ հետ այնպէս, ինչպէս ձեզ հաճելի է»: Նրանք, սակայն, պատասխանում են, որ ընկեր Չոլախյանին ձեռք չեն տալու: Հիպերիկը խոռվարարներից վերցնում է ազնիւ խօսք, որ նրանք ևս ոչ մի դաշնակցականի չեն ձերբակալելու ու չեն գնդակահարելու, որ նրանց մուտքը քաղաք պէտք է կրի խաղող բճոյր, իսկ ՀՀԴաշնակցութիւնը սրանից յետոյ ոչ մի կրակոցի և էքսցեզի համար պատասխանատու չէ, որովհետև կուսակցական կօմիտէն ցրած է: Այդ օրը ժամը 4-ին բուլնիկյան զօրքը մտաւ քաղաք և ամենուր դրեց իր պահակները: Նոյն գիշերը, ժամը 12-ին եկավ մի սպայ երկու զինուորի հետ, և օրդէրը ցոյց տալով ձերբակալեց Հիպերիկին ու տարաւ միլիցայէտ Հ. Ամատունու մօտ:՝ Առաւօտեան իմացայ, որ ձերբակալել են նաև նախկին քաղաքապետ Հ. Մելքոնեանին,՝ Ամերիկեան կօմիտէի լիազօր Գ. Պարունակեանին,՝ Գ. Գինոսեանին և Արտ. Շահիրացեանին:

Բնակչության նման տրամադրվածության մասին է վկայել նաև Բյուրո կառավարության կողմից արտակարգ լիազորություններով Ալեքսանդրապոլ ուղարկված Հովակիմ Բուդաղյանը:

Շեղիկներ շփոթում է այդ պահանջը ներկայացվել է մայիսի 10-ին:

Ա. Մարգարյանը քաղաքային վարչության անդամ էր:

Խոսքը վերաբերում է Գևորգ Խոյեցեանին:

Հայկ Ամատունին Մայիսյան խռովության ժամանակ եղել է քաղաքի միլիցիայի կոմիսարը: Խռովության ծնշումից հետո փախել է Թիֆլիս, ապա մեկնել Բաքու, աշխատել Արտակարգ հանձնաժողովում: Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո վերադարձել է Երևան, զբաղեցրել մի շարք պատասխանատու պաշտոններ: 1921թ. որպէս ՀՀ արտակարգ հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ գործուղվել է Ալեքսանդրապոլ: Թուրքերի հեռանալուց հետո եղել է Ալեքսանդրապոլի շրջանային հեղկոմի ներքին գործերի բաժնի վարիչ:

Հայկ Մելքոնյանը հրաժարական էր տվել 1920թ. ապրիլի 6-ին:

Մայիսյան ապստամբությունից հետո Ամերիկյան կոմիտէի տեղական ներկայացուցիչ էր մնալը Գ. Պարունակյանին ազատել է աշխատանքից:

Մայիսի 12-ին, չորեքշաբթի օրը, մինչև ցերեկայ 12-ը, բանտարկեալները պահուցին Ամատուճու մօտ: Իմացայ, որ զիշերը, երբ բոլոր բանտարկեալներին բերում են միլիցիայէտի մօտ, Հիպերիկը դիմում է վերջինիս հետևեալ խոսքերով. «Յայտմեցէ՛ք ձեր մեծերի միջոցաւ իմ կառավարութեան, որ մա երբէք ի նկատի չառնի մեր կեանքին սպառնացող վտանգը իր քայլերի մէջ, ազատ զգայ իրեն»:

Ժամը 1-ին բոլորին ոտքով տանում են բերդ: Հասնելուն պէս իրենց գրասենեակի առաջ, բանտարկեալներին յանձնելու ժամին, մօտ է վազում ինչ որ մի ուսանող և յայտնում հետևեալը. «Հայ գրահապատից հեռագիր ստացւեց, հետևեալ բովանդակութեամբ՝ ներողութիւն խնդրել ընկեր Չոլախեանից և նրան արձակել իբրև թիրիմացարար ձերբակալածի»: Հիպերիկը յայտնում է, որ թիրիմացարար ձերբակալած է ոչ միայն ինքը, այլ նաև բոլորը, և եթէ միւսներին չեն արձակի, ինքը ևս կմնայ նրանց հետ: Ժամը 4-ին, երբ են կերակուր ուղարկելու հոգսով էի զբաղւած, հերթապահ սպան եկավ յայտնելու, որ ձեր ամուսինը ազատ է յայտարարւած, միայն ինքը յամառութիւն է ամուսն և դուրս չի գալիս: Քաղաքում շատերն արդէն այդ մասին գիտեին: Ինձ մօտ եկան երկու անձնատրութիւններ և յայտնեցին, որ Հիպերիկի ներկայութիւնը քաղաքում անհրաժեշտ է, և ինձ վրայ պարտականութիւն դրեցին գնալ նրան բերելու: Ես գնացի բերդ և «Կաբանի» կոչւած բանտից մեծ դժարութեամբ կարողացայ համոզել Հիպերիկին դուրս գալու:

Երկոյեան ժամը 7-ին տուն եկանք: Հիպերիկը սաստիկ հոգնած էր: Նա մնաց տանը մինչև առաւօտ:

Մայիսի 13-ի առաւօտեան՝ ժամը 8-ին, երբ Հիպերիկը հագնւում էր, այլայլւած ներս վազեցին նրա մօտ ընկեր Իսահակ Տեր-Ներսիսեանը, ապա Լ. Սարգսեանը՝ և շտապով կառք նստեցին ու գնացին: Իմացայ, որ բերդում լսելով, Երևանից մօտեցող զօրքի մասին, որոշել են կրակ բանալ նրանց վրայ, իսկ ռազմապաշարի պահեստները պայթեցնել: Իսկ խեղճերի և էտէկներին խառը ժողովը որոշել է ամեն կուսակցութիւնից մէկական մարդ ուղարկել գրահապատ, բանակցելու խոսվարանների հետ ու դրութիւնը փրկելու:

Ամբողջ օրը Հիպերիկից լուր չեկավ, շատ անհամզօստ էի: Երեկոյեան լուր ստացւեց, որ շանհանգստանաք, եթէ Հիպերիկը ուշանայ, որովհետև պատգամավորներին կայարանից յատուկ շոգեմեքենայով դէպի կառավարութեան զօրքը ուղարկելուց յետոյ, գիծը բռնիկները փշացրել են, երեք պատգամավորները գուցէ չվերադառնան:

Երեկոյեան սկսեցին լուրեր պատել, թէ բռնիկները քաղաքից հեռանալու են, քայց հետանալուց առաջ գուցէ դաշնակցականների ընտանիքներին վնասեն կամ հետները պատանդ տանեն: Մեր ընտանիքում ոչ ոք չկար, և ամուսնուս եղօր երեք որբերը, որոնց մենք էինք պահում, սաստիկ վախեցած խուճապ առաջացրին:՝ Մեր ծանօթների որոշմամբ բժիշկ Լազարեանը եկավ մեր տանը մնալու: Կէս զիշերին՝ ժամը 4-ին, Հիպերիկը տուն եկավ յոգնած, քաղցած, նրա հետ էր Իսահակ Տեր-Ներսիսեանը և բռնիկի մի բանտը, փոստի կօմիսարը: Հիպերիկը ուրախ էր, որ պատգամավորութեան միսսիան յաջող էր անցել:

* Լեւոն Սարգսյանը սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության երկայնացուցիչն էր. 1918թ. մայիսից մինչև 1919թ. մայիսը Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչության նախագահը:

* «Շիրակ» կոռուպտիվների միութիւնը Չոլախյանի մահից հետո ֆոնդ է բացել նրա որբերին պահելու համար նվիրաբերելով 100000 ռուբլի:

* Պատվիրակութիւնը (Լեւոն Սարգսյան, Հիպերիկ Չոլախյան, Իսահակ Տեր-Ներսիսյան) Ադրիանոս մայիս 13-ին հանդիպել է Սեպուհին խնդրելով թույլատրել զնալ Երևան բանակցութիւնների ստեղծված քրափնակից անարդուս դուրս գալու համար: Սակայն Սեպուհը

Կես ժամ չանցած, բժ. Լազարեանի հետ նրանք գնացին կայարան: Իմ խնդրին՝ մնալ քիչ և հանգստանալ, Հիպերիկը պատասխանեց. «Եթե մենք մինչև ժամը 6-ը պատասխան չտանք, Սեպուհի»⁶ և Գամազյանի զինտրոները կրակ բաց կանեն և հազարտոր ժողովուրդ կարող է վնասել: Ժամը 4 և կեսին գնացին: Մայիսի 14-ի առաւօտեան ժամը 8-ին տուն ստացայ Հիպերիկից, որով յայտնում էր, թէ բոլշևիկները հեռացան, ոչ մի կաթիլ արիւն չթափեց, կառավարութեան զորքերը մտնում են քաղաք: Իսկ ինքը գնում է զօրքին դիմատրեյու:

Քիչ անց, մօտ ժամը 9-ին, մի ուրիշ նամակ ստացայ, որով մեր ծանօթ երիտասարդներից մեկը, սպայ Ս. Քեանդարեանը,⁷ աղերսագին խնդրում էր կամ ես, կամ Հիպերիկը մի կերպ օգնութեան հասնենք, որովհետև իրեն բանտարկել են որպէս բոլշևիկ և գուցէ սպանեն:

Ես քիչ սպասեցի, տեսայ Հիպերիկը չեկաւ, դուրս եկայ Քեանդարեանին օգնութիւն հասցնելու, որին գիտէի իբրև դաշնակցականի, և որը Հիպերիկի խորհրդով երկու օր փակւած տանն էր և կայարան պաշտօնի չէր գնում:

Դուրս եկայ, մի քանի հանդիպած մարդու յայտնեցի, որ եթէ կայարան գնան կամ գնացածի պատահեն, յայտնեն, որ Քեանդարեանը դաշնակցական է: Այդ ժամանակ նկատեցի, որ ինձ վրայ մի այլ տեսակ են նայում: Ոմանք հարցնում են, թէ ուր է Հիպերիկը, կամ ինչ գիտեմ նրա մասին: Ես յայտնում են, որ տունն են ստացել, և նա շուտով տուն կգայ: Քիչ անց ինձ շրջապատեցին և գրեթէ ուժով բժ. Միրզոյեանն ու ...⁸ կառք նստեցրին և տարան դէպի կայարան ու ճանապարհին շատ զգոյշ յայտնեցին, որ Հիպերիկը թեթև վիրատուրել է: Ինձ տարան երկաթուղու հիւանդանոցը, ուր արդէն շորերը փոխած պառկեցրել էին Հիպերիկին: Նա ինձ հանգստացրեց, որ չվախենամ, ասելով որ ոչինչ չկայ, վերքը բերել է, և ինքը ցավ չի գգում:

Երկու գնդակ մտել էր մէջքից և մնացել ստամոքսում: Բժշկական խորհրդի առաջարկութեամբ համաձայնութիւն տուի անդամահատել գնդակները հանելու նպատակով: Հիպերիկը սկսել էր քիչ արիւն քթել: Նոյն օրը ժամը 4-ին անդամահատեցին գնդակները հանելու նպատակով, որից յետոյ 3 ժամ Հիպերիկը քնած մնաց, բայց արթնանալուց յետոյ շատ տանջուեց հազից ու բերնից դուրս գալով գազերից: Մայիսի 15-ին մինչև ժամը 10-ը նույն վիճակն էր, յետոյ սկսեց բերանից շատ արիւն գալ: Ժամը 5-ից զարկերակը դանդաղեց, և մինչև ուշ գիշեր սիրտը պահում էին դեղ սրսկելով: Գիշերուայ ժամը 12-ին հանգիստ փչեց շունչը՝ սիրտը արնաքած լինելուց: Գիտակցութիւնը միշտ տեղն էր և չիմացավ իր դրութեան լուրջ լինելը: Ծարունակ մտածում էր վերջին դէպքերի մասին: Պարզում է, որ ժամը 9-ին, երբ պատգամատրոները ամեն ինչ վերջացրած, Մոռայելեանի թողած փողերը՝ արդէն հաշւած ու կայարանապետին յանձնած՝ հեռախոսով կառք են խնդրում քաղաք գնալու, կառքը, սակայն չի գալիս, ուզում են ոտ-

չի թույլատրել պատվիրակութեանը անցնել Երևան, հայտնելով, որ ինքը լիազօրված է հարցը տեղում լուծելու և առաջխաղացումը չի կանգնեցնի, բայց պատրաստ է հարցն առանց կողմի վճռելու, պայմանով, որ մինչև մայիսի 14-ի առավոտյան ժամը 6-ը հեղափոխական կուլմտեն անձնատուր լինի և զրահագնացքը հանձնի անվնաս:

⁶ Սեպուհը արտակարգ լիազօրություններով շարժվում էր դէպի Ալեքսանդրապոլ ապստամբությունը ճնշելու համար:

⁷ Բյանդարյանը կայարանի պարետն էր, դաշնակցական:

⁸ Դաշնակցականները իրենց իրավունք էին վերապահում փողոցում ձերբակալել բոլոր նրանց ում կասկածում էին մայիսյան ապստամբությանը մասնակցելու մեջ:

⁹ Անընթերցան էր:

¹⁰ Պետական գանձարանից վերցված էր 18 մլն, որից 5 մլն ռուբլին պատկանում էր քաղաքային բանկին:

քով գնալ, հենց այդ ժամին մօտենում են Հիպերիկին և խնդրում կուսակցական գործով կայարանում կայանալիք ինչ-որ խորհրդակցութեան գնալ:

Հիպերիկը գնում է. Լ. Սարգսեանը և Իսահակ Տեր-Ներսիսեանը շատ են սպասում, ոչ կառք է գալիս, ոչ Հիպերիկը վերադառնում, գնում փնտրում են և տեսնում Հիպերիկին ժողովի նստած. նա ձեռքի նշանով խնդրում է նրանց վերադառնալ քաղաք առանց իրեն: Մի քանի րոպեից, երբ Հիպերիկը դուրս է գալիս տուն դառնալու, մեկը մօտենում է և յայտնում, որ սպայ Քեանդարեանին բանտարկել են: Հիպերիկը շտապում է նրա մօտ, ագատում վերջինիս և վերցնում է հետը՝ մինչև քաղաք ուղեկցելու: Կայարանից քիչ հեռու՝ հրապարակի վրա, նրանց դեմ է դուրս գալիս չարագործը ե, շրջապատելով երկուսին, ատրճանակը ուղղում է Քեանդարեանին՝ վերջինիս սպանելու նպատակով: Քեանդարեանը գոռում է «պ Չոլախեան, ինձ ուզում են սպանել», ասում ու փաթարում է Հիպերիկին: Հիպերիկը չարագործի ձեռքը բռնում է և առաջարկում չկրակել: Իսկ նա գոռում է. «Դու հեռացի՛ր, դու մի խառնվիր»: Այդ ռոպեին լսում է կրակոց, և Հիպերիկը վիրավորում է մեջքից:՝ Նոյն վայրկեանին մօտից մի խանութպան շալակում է Հիպերիկին և տանում մօտակայ երկաթուղու հիւանդանոցը: Հիպերիկը վիրավորում է առաւօտեան ժամը 9-ին:

Այելորդ չեմ համարում յայտնել նաև այն, որ հիւանդանոցում, արդէն ծանր վիրավորած Հիպերիկի պահանջմամբ երկտողով պատահածի մասին յայտնեցի զորաց մախարար պ. Ռուբեն Տեր-Մինասեանին, որն այդ ժամանակ գտնուում էր կայարանում:»

ПО СЛЕДАМ ОДНОГО ДОКУМЕНТА, ОТНОСЯЩЕГОСЯ К МАЙСКИМ СОБЫТИЯМ

Резюме

К. Алексанян

Представленный документ является важным источником Майского восстания, где представлена деятельность местных органов самоуправления и партии Дашнакцутюн.

Документ свидетельствует, что местные органы самоуправления и партия Дашнакцутюн вели уравновешанную политику и своей деятельностью создавали условия, чтобы общество было единым, а внутренняя жизнь государства была устойчивой.

Документ является важным свидетельством той ситуации, которая создалась после подавления Майского восстания.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Ալեքսանյան Կարինե Կանիշկայի - պ.գ.թ., Մ. ԳԱԱ

Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն,

E-mail: k.amal@mail.ru

* Չոլախյանին չի հաջողվել փրկել Քյանդարյանին, եւ ես սպանվել է:

* Ռուբեն Տեր-Մինասեանը մայիսի 8-ին կառավարության նիստում հայտարարելով, որ մենք ինքներս ենք ստեղծել անկախ Հայաստանը, և ինքներս էլ պետք է պաշտպանենք այն, կա՞նք նրա հետ մեռնենք մայիսի 9-ի գիշերը եկել էր Ալեքսանդրապոլ: